

Отже, поряд із утвердженням національної української ідеї на Закарпатті протягом періоду незалежності фактично побудована модель громадянського суспільства через вагому презентацію національно-культурних організацій меншин. Створення рідномовної системи освіти, численних культурно-мистецьких установ сприяло формуванню позитивного іміджу Закарпаття, де проходили численні фестивалі, конкурси, зустрічі еднання тощо. Ці показники високо оцінено й на міжнародному рівні.

4.4. Політичні еліти та політичне лідерство

4.4.1. Сутність, типологія і функції політичної еліти

Інтерес до феноменів політичної еліти і політичного лідерства та первісні спроби їх тлумачення сягають глибокої давнини. Систематичне осмислення, найвищий рівень обґрунтування та практичне застосування теоретичних узагальнень щодо них припадають на ХХ ст. Висновки вчених-політологів, а також суспільно-політична практика виникнення й функціонування політичних еліт і політичного лідерства засвідчують, що вони — реальність внутрішнього і, вірогідно, наступних етапів розвитку людської цивілізації.

Починаючи з ХІІ ст., термін “еліта” використовували для позначення товарів вищої якості, а згодом — у сфері суспільного життя для вирізнення груп “кращих” людей — вищої знаті, духовенства, військових.

Політична еліта (франц. elite — краще, відібране, вибране) — самостійна, вища, відносно привілейована група людей, наділена особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Найпоширенішими підходами до пояснення феномену політичних еліт у політології є ціннісний і функціональний.

1. *Ціннісний підхід*, започаткований В. Парето, пояснює існування еліти наявністю у залежних до неї осіб особливо цінних для суспільства інтелектуальних, психологічних, моральних, організаторських та інших рис, які забезпечують їм переважання над іншими людьми.

2. *Функціональний або організаційний підхід* започаткували Г. Моска і Р. Міхельс. Він пояснює існування політичної еліти важливістю функцій управління, які зумовлюють особливу роль людей, що їх виконують. Закон поділу праці вимагає професійного заняття управлінською працею як необхідної умови її ефективності.

Існує багато підходів до обґрунтування необхідності існування еліт. Наведемо найпоширеніші з них.

Біологічний підхід. Представники його вмотивовують необхідність поділу суспільства на еліту і масу, спираючись на твердження, що відмінність між ними є генетичною: люди, які належать до еліти, володіють ціннішим, вищим біологічним, а відповідно — фізичним і розумовим потенціалами. На такі аргументи спирався, зокрема, фашизм.

Психологічний підхід. Згідно з ним еліта і маса наділені особливими, лише їм властивими психологічними якостями. Серед психологічних тлумачень еліт поширеною є концепція З. Фрейда, який вважав, що диференціація суспільства на еліту і масу виникла з родового авторитету. Людській масі та окремій людині властива потреба в авторитетові як втілення батьківської опіки, якої зазнала в дитинстві. У дорослої людини це існує у сфері підсвідомого та виявляється в потребі підкорятися встановленим владою нормам і правилам. Зовнішні протиріччя — це вияв внутрішніх. І в кожній людині, за Фрейдом, є два начала — бажання життя (ерос) та бажання смерті (танатос). В еліти переважає перше, а в маси — друге. Масу Фрейд розглядав як вияв агресії, тому насилля, що чинить еліта, є благом для маси.

Функціонально-технократичний підхід. Його представники пояснюють існування еліти як функції соціальних відносин, забезпечення потреб суспільства в управлінні. Цей принцип знайшов відображення в працях Дж. Бернхема, А. Фріша та ін. Вони вважають, що формування еліти залежить від функцій, які в певну епоху відіграють у суспільстві головну роль. Дж. Бернхем у книзі “Менеджерська революція” стверджує, що капіталістичну систему заступить менеджеризм, тобто еліта керівників — директори, керівники великих компаній. Влада — це доступ до знань та інформації.

Усі названі концепції сходяться в тому, що управління не може реалізовуватися всім суспільством, а має, хоча б із технічних причин, здійснюватися кваліфікованою елітою. Головним знаряддям, з допомогою якого еліта досягає своєї мети, є держава, у якій основні посади обіймають представники еліти.

Еліта внутрішньо диференційована і має складну структуру, яку складають різні типи й види еліт, що дає право говорити про неї у множині. Виокремлення елементів структури політичної еліти, її поділ на типи й види можуть здійснюватися за різними ознаками. Найбільш загальними з них є місце в політичній системі та обсяг владних повноважень.

За місцем у політичній системі еліта поділяється на правлячу і неправлячу (контреліту).

До правлячої еліти належать усі ті, хто прямо чи опосередковано бере участь в управлінні суспільством, а до контреліти — особи, які наділені характерними для еліти якостями, але внаслідок свого соціального статусу чи різних перешкод не мають доступу до управління. Контрелітою може виступати політична опозиція, що прагне послабити владу правлячої еліти і взяти на себе частину її повноважень.

За часом і засобами утвердження панування політичні еліти поділяються на традиційні і сучасні.

1. Влада *традиційних* еліт спирається на традиційні цінності: звичаї, традиції, знатність походження, власність на землю, військову доблесть, релігійні заслуги тощо. Відповідно до цих цінностей виокремлюються такі складові політичної еліти, як родова знать, земельна аристократія, воєнна еліта, релігійні ієрархи і т. п.

2. Влада *сучасних* еліт базується на сучасних цінностях, до яких належать, зокрема, промисловий (особливо фінансовий) капітал, освіченість, професійні досягнення та ін. Відповідно, до сучасних еліт належать підприємці, освічені політичні лідери, представники науково-технічної інтелігенції, мистецтва тощо, але не всі, а лише ті, хто безпосередньо чи опосередковано займає владні позиції або має можливість істотно впливати на прийняття політичних рішень.

За обсягом владних повноважень еліти поділяються на вищі, середні і адміністративні.

1. Вважається, що до *вищої* еліти належать ті, хто приймає найбільш значущі для всього суспільства політичні рішення. Це провідні політичні керівники — глава держави, голова парламенту, прем'єр-міністр, голова Верховного суду, а також ті, хто обіймає високі пости в законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади (безпосереднє оточення глави держави, голови парламенту, прем'єр-міністра, керівники центральних органів виконавчої влади, провідних політичних партій, політичних фракцій у парламенті). У кількісному відношенні вища еліта складає в країні 100-200 осіб. Опосередкованим показником належності до неї є відомість. Це особи, котрі відомі як ті, хто приймає рішення.

2. *Середня* політична еліта формується з великої кількості виборних посадових осіб. Це члени парламенту, губернатори, мери великих міст, лідери різних політичних партій і провідних груп інтересів тощо. В її середовищі є своя досить значна диференціація. Об'єднує представників середньої політичної еліти те, що вони є виборними, а не призначуваними особами.

3. *Адміністративну* еліту складає вищий прошарок державних службовців (чиновництва), які займають вищі позиції в міністерствах, департаментах, комітетах та інших органах державного управління. На посади вони не обираються, а призначаються.

За способом формування еліти поділяються на *закриті* й *відкриті* (система гільдій і антрепренерська системи). Розрізняються вони залежно від того, хто, як і з кого здійснює відбір, якими є порядок і критерії відбору, наскільки широке коло селекторату, тобто тих, хто відбирає, та якими мотивами керуються під час відбору.

Формування еліти *системою гільдій* (від нім. корпорація, об'єднання) характеризується закритістю, відбором претендентів на більш високі посади головним чином із нижчих прошарків самої еліти, поступовим і повільним просуванням по службі. Відбір здійснюється на основі численних формальних вимог невеликим і відносно закритим колом селекторату, до якого входять, як правило, лише члени вищого керівного органу чи навіть один перший керівник. Окрім формальних вимог, таких, як освіта, вік, стаж роботи тощо, особлива увага при призначенні на посаду звертається на партійність та особисту відданість вищому керівництву. Головним засобом відбору до еліти в системі гільдій є призначення.

Антрепренерська система (від франц. підприємець) відбору еліт характеризується відкритістю, широкими можливостями для представників будь-яких суспільних груп претендувати на керівні посади. Відбір здійснюється на конкурентній основі за невеликої кількості формальних вимог широким колом селекторату, яким можуть виступати всі виборці країни. Першочергове значення у відборі відіграють особистісні якості кандидата, особливо його індивідуальна активність, вміння знайти підтримку широкої аудиторії, захопити її цікавими ідеями, пропозиціями і програмами. Головним засобом відбору до еліти в антрепренерській системі є вибори.

Обидві системи відбору еліт у чистому вигляді трапляються досить рідко. У цілому система гільдій переважає в авторитарних і тоталітарних політичних режимах, а антрепренерська система — в демократичних державах, причому кожна з них має свої переваги й недоліки.

Залежно від масштабів діяльності політичні еліти поділяються на загальнонаціональну та регіональні. Регіональні політичні еліти відіграють особливо важливу роль у федеративних державах, де організація влади в суб'єктах федерації, як правило, повторює організацію влади в державі в цілому. В унітарних державах до регіональних політичних еліт належать керівний склад органів державного управління вищих адміністративно-територіальних одиниць, депутати органів місцевого самоврядування цих одиниць. Окремі еліти формуються в автономних утвореннях.

За змістом діяльності і функцій політична еліта поділяється на партійну, військову, адміністративну та ідеологічну.

Функції політичної еліти переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її підсистеми та окремі інститути. Головними функціями політичної системи є політичне цілепокладання, владно-політична інтеграція суспільства і регулювання режиму соціально-політичної діяльності, і саме ці функції виконує політична еліта на персоналізованому рівні.

Функція політичного цілепокладання полягає в розробці стратегії і тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій. Ця функція повною мірою може бути реалізованою лише на вищому рівні політичної еліти.

Сутність інтегративної функції полягає в забезпеченні цілісності і єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, уникненні соціально-політичних конфліктів, знаходженні оптимальних варіантів їх розв'язання в разі виникнення.

Регулятивна функція полягає у прийнятті політичних рішень, спрямованих на регулювання суспільних відносин, розв'язання назрілих суспільних проблем і завдань, здійсненні розподілу і перерозподілу матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів.

Через політичну еліту реалізується також вираження і представництво в політичній системі суспільства соціальних інтересів. Еліта виступає теж тією ланкою, яка не тільки забезпечує горизонтальні зв'язки в суспільстві, а й здійснює вертикальну комунікацію між владою і масами, тобто реалізує комунікативну функцію.

4.4.2. Теорії еліт в політичній науці

Серед багатьох різних, часто протилежних за теоретичним змістом інтерпретацій сутності і ролі політичних еліт можна виділити дві основні групи концепцій. Одну групу становлять теорії еліти Г. Моски, В. Парето і Р. Міхельса, які належать до так званої макіавеллістської школи, другу — засновані на ціннісному підході концепції демократичного елітизму, або елітарної демократії (Й. Шумпетер, Дж. Сарторі, Г. Лассуел, Н. Боббіо, К. Манхейм).

1. Макіавеллістська школа склалася наприкінці XIX — на початку XX ст. як критична переоцінка досвіду представницького правління й ліберально-демократичних цінностей. Її представниками були італійські соціологи Гаetano Моска (1858—1941) і Вільфредо Парето (1848—1923), а також німецький соціолог Роберт Міхельс (1876—1936).

Г. Моска виклав свої погляди у праці «Основи політичної науки» (1896), яка була перекладена англійською мовою й видана під назвою «Пануючий клас» (1939). Головна ідея цієї праці полягає в тому, що в усіх суспільствах існують два класи: клас, який управляє, і клас, яким управляють.

Перший клас завжди становить незначну меншість суспільства. Він здійснює всі політичні функції, монополізує владу й користується притаманними їй привілеями, тоді як другий клас, значно численніший, управляється й регулюється першим.

Г. Моска виокремив дві тенденції у розвитку політичного класу, який пізніше назвав аристократичною і демократичною. Перша проявляється у прагненні політичного класу стати спадковим якщо не юридично, то фактично — шляхом відтворення на власній основі, а друга — в оновленні складу політичного класу за рахунок найбільш здібних до управління, активних представників нижчих верств суспільства.

В. Парето свої погляди виклав у праці «Трактат із загальної соціології» (1916). Він визначав еліту як групу, до якої належать найпродуктивніші та найздібніші в різних сферах діяльності особи, які здобули «найвищий індекс» у своїй діяльності. Виокремлення еліти — вихідний пункт теорії Парето. Сукупність осіб, кожна з яких дістала у своїй сфері найвищу оцінку, Парето й називав елітою. Наприклад, талановитий юрист матиме 10 балів, пересічний — 6, недбалий — 0. Саме так він розглядав принцип визначення й формування еліти, виводячи необхідність її існування з нерівності індивідуальних можливостей людини: заможні, талановиті, обдаровані є елітою суспільства. Для пояснення соціальної динаміки він сформулював «закон циркуляції еліт», згідно з якою еліти виникають із нижчих верств суспільства, в процесі боротьби піднімаються у вищі, там розширюють свій вплив, досягають розквіту, аж потім перероджуються і, зрештою, зникають. Цей кругообіг і є універсальним законом історії. Якості, необхідні для здобуття і утримання влади, змінюються протягом історичного розвитку згідно з конкретною ситуацією. Парето вирізняв два головні типи еліти: «леви», для яких характерний консерватизм, і «лисиці» — майстри політичних комбінацій. За стабільної політичної системи домінують «леви», у нестабільній ситуації — «лисиці».

Роберт Міхельс причини елітарності вбачав у організаційній структурі суспільства. У праці «До соціології партійності в сучасній демократії» (1911) він доводив, що суспільство не може функціонувати без великих організацій, а керівництво такими організаціями не можуть здійснювати всі їхні члени, більшість яких є некомпетентними, пасивними й байдужими як до повсякденної діяльності організацій, так і до політики в цілому. Ефективність функціонування великих організацій потребує виокремлення керівної меншості, яка, маючи спеціальну освітньо-професійну підготовку, формулює програми, готує вибори і управляє фінансами тощо.

Ця меншість поступово виходить з-під контролю рядових членів, відривається від них і підпорядковує політику власним інтересам, піклуючись передусім про збереження свого привілейованого становища. Так з необхідністю «залізного закону олігархічних тенденцій» в організаціях і суспільстві в цілому виокремлюється керівна меншість — еліта. Будь-яким, навіть демократичним суспільством завжди фактично править олігархічна елітарна група. Демократія як безпосередня влада мас неможлива суто технічно й недоцільна з огляду на некомпетентність мас і їх байдуже ставлення до політики.

Р. Міхельс заперечував «закон циркуляції еліт», вважаючи, що еліта виступає як єдина згуртована сила, бо різні її групи мають спільний інтерес — збереження свого панівного становища. Хоча між представниками еліти й точиться неперервна боротьба, для мас вона є прихованою. А тому потрібно говорити не про поділ еліти на правлячу й неправлячу, а про поділ суспільства на еліту як панівну привілейовану касту і маси як «демократичну декорацію».

2. Друга школа, заснована на ціннісному підході, яка склалася у США, представлена теоріями конкуруючих еліт Йозефа Шумпетера і вертикальної демократії Джованні Сарторі.

Йозеф Шумпетер виходив з того, що демократія як безпосереднє правління народу неможлива й недоцільна. Він вважав, що демократія — оце такий інституційний устрій прийняття політичних рішень, за якого індивіди набувають владу вирішувати шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців». Суть демократії полягає в здобутті влади елітами шляхом конкуренції. Правляча еліта необхідна для будь-якого суспільства, у тому числі й для демократичного, характерна риса якого — конкуренція еліт за позиції при владі, а також відкритість еліти для оновлення талановитими, здібними, високоморальними представниками народу.

На думку Джованні Сарторі, демократія має горизонтальний і вертикальний виміри. У горизонтальному вимірі вона ґрунтується на принципі рівності і означає правління народу. У вертикальному вимірі демократія визнає рівність як рівність можливостей, ґрунтується на принципі свободи й означає владу множинних конкуруючих меншин, або поліархію.

Автори концепцій множинності (плюралізму) еліт заперечують існування еліти як єдиної привілейованої і відносно згуртованої групи й доводять наявність багатьох еліт: політичної, економічної, наукової, художньої, релігійної та ін. Вплив кожної з них обмежений специфічною для неї сферою діяльності. Жодна з еліт не здатна домінувати в усіх сферах суспільного життя. Множинність еліт визначається суспільним поділом праці та багатоманітністю соціальної структури суспільства. Кожна з багатьох базисних соціальних груп — етнічних, демографічних, професійних, регіональних та інших — формує свою власну еліту, яка відображає її інтереси, захищає її цінності і активно впливає на розвиток групи.

Серед українських мислителів, які порушували питання еліт, привертає увагу теорія “національної аристократії” *В'ячеслава Казиміровича Липинського* (1882 — 1931). Він обґрунтовував існування еліти відповідно до потреб національного відродження, вважав, що ні етнографічна маса людей, ні окрема територія та мова не створять нації автоматично. Щоб сформувалася нація, потрібна активна група людей, здатна лідирувати в розвитку та пропагуванні сутнісних для нації політичних, державних, культурних цінностей. Ця група і є носієм національної ідеї, яку В. Липинський називав “національною аристократією”, як і Аристотель, вважаючи аристократією групу найкращих людей у певний історичний період. Найкращі вони тому, що організують, структурують, ведуть націю до певної мети, є носіями єдиної ідеї. Для цього національна аристократія повинна мати матеріальну силу та моральний авторитет. Важливим елементом цієї концепції є висновок про те, що чим розвинутіше і складніше матеріальне життя певної нації, тим складніші проблеми повинна розв'язувати національна аристократія.

У концепції іншого вітчизняного мислителя *Дмитра Івановича Донцова* (1883 — 1973) наголошується, що націю очолює каста кращих людей — провідна верства. Будь-яке суспільство має ієрархічну будову, тобто поділене на вищі й нижчі касты. Цей поділ має не соціальний, а “людський” характер, тобто люди поділяються на касты залежно від природних здібностей. Людське суспільство аристократичне. У суспільному житті провідна каста виконує роль формотворця, тобто саме вона визначає місце та функції частин в інтересах цілісності суспільного організму і несе відповідальність за цю цілісність. Саме вища каста своїми ідеями і духом тримає суспільність (націю), дає їй силу, надихає, охороняє від агресії і розкладу через егоїстичні відцентрові тенденції, що призводять до знищення форми і обернення нації на натовп, “аморфну масу”. Цієї мети (єдності) провідна верства досягає, керуючись не інтересами окремих частин, а інтересами охорони цілісності всієї спільноти. Провідна верства творить державу й за неї відповідає.

4.4.3. Сутність і теорії політичного лідерства

Проблема політичного лідерства має давню історію. За античності лідером вважали особу, здатну творити історію. Певні історичні умови вимагали свого лідера, вождя, і завжди з'являлися теорії, які відображали чи рекомендували тип, образ та завдання відповідного лідера.

В епоху Відродження за небувалого злету мистецтва та науки виникла теорія *Н. Макіавеллі* (1469 — 1527), згідно з якою люди є різними, але звички мають однакові, в масі своїй більше схиляються до поганого, ніж до доброго. Головне є те, що в основі людської природи — інтерес або жадоба влади й наживи. Макіавеллі вважав, що в політиці володареві слід удаватися до великих, віртуозних шахрайств, зрад, які, як він гадав, вимагають мужності, особистого впливу та авторитету.

Теорію лідера-надлюдини розвинув німецький філософ *Фрідріх Ніцше* (1844—1900). Лідер, за його концепцією, — вищий біологічний тип людини, що ігнорує встановлені мораль, культуру, політичні цінності. Своїх сучасників Ніцше вважав утраченим поколінням, його герої — це герої майбутнього. Людина мусить побороти в собі все, що сприяє спокою та лінощам. Слід позбутися повсякденності, бути вищим за неї, щоб стати особою, здатною володіти і керувати.

Французький соціолог *Габріель Тард* (1843—1904) вважав, що лідер є рушієм суспільного процесу, силою, що спонукає та певною мірою скеровує розвиток людської історії. На його думку, більшість населення не здатна до творчості, розуміння сутності історичного, політичного, соціального розвитку, і тому цю роль виконує лідер.

Своєрідне тлумачення лідерства дав німецький мислитель *К. Маркс* (1818 — 1883), визначаючи лідера як особу, котрій властиві уміння, знання, авторитет, організаторський талант і яка є виразником інтересів і волі певного класу, зокрема пролетаріату.

У політичній науці існує багато інших теорій, концепцій і трактувань політичного лідерства.

Теорія рис лідерства. За цією теорією лідер повинен володіти певними рисами. Він має глибше та масштабніше мислити, вміти швидко знаходити вихід із певних ситуацій тощо. Якісна перевага — це продуктивність ідей. Людина мусить оволодіти вмінням уникати, а в разі необхідності розв'язувати конфлікти; мати “підхід” до людей, до їх проблем і питань, що потребують вирішення. Лідера характеризують високий рівень інтелекту, нестандартне мислення. Усе це має витворити нову якість, що забезпечує лідерові здатність уміло вирішувати весь комплекс проблем, беручи до уваги не лише поточну ситуацію, а й можливі наслідки своїх дій у майбутньому. Нову ідею лідер повинен або вдосконалити, або відкинути.

Ситуаційна концепція. Лідер діє в межах певної ситуації, він необхідний як рушій, що розв'язує актуальну для певного періоду проблему.

Теорія послідовників. Політичне лідерство розглядається як особливі відносини між лідером і підлеглими або тими, хто його обрав чи на нього впливає. Ці відносини можуть бути односторонніми (коли впливає лідер), що залежить від рівня концентрації влади в лідера та рівня його політичної ваги, а також особистих якостей; двосторонніми, коли на лідера впливають його послідовники, а не тільки лідер впливає на них.

Психологічні концепції лідерства. Вони ґрунтуються на вченні З. Фрейда. Згідно з ним в основі лідерства — певне “лібідо”, здебільшого підсвідоме почуття сексуального характеру. Воно виявляється в бажанні перебороти певні комплекси й табу, досягти більшого. Лідерові необхідно підтримувати врівноважені стосунки з масою, бути здатним стримувати її агресивні настрої.

У політологічному аспекті *лідерство визначають*:

- ✓ як вплив на інших людей;
- ✓ як управлінський статус, тобто позиція, пов'язана з прийняттям управлінських рішень;
- ✓ як зразок поведінки та організації певної групи осіб і здатність реалізувати їхні вимоги в державних структурах;
- ✓ як бізнес, підприємництво в межах політичного ринку.

Політичне лідерство — це суспільно-політичний інститут (процес), за якого одна, а іноді й декілька осіб беруть на себе роль глави, керівника, провідника певної соціальної групи, політичної партії, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому.

Політичний лідер — авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їх діяльності для досягнення спільних політичних цілей. Політичний лідер трактується в політології як керівник держави, партії, громадсько-політичної організації, руху, певної громади тощо; як популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення спільної мети.

Існує кілька підходів до пояснення природи політичного лідерства:

1. *структурно-функціональний підхід* розглядає лідерство як управлінський статус, тобто становище в суспільстві, пов'язане з прийняттям владних рішень, організацією колективних дій;

2. *теорія політичного менеджменту і маркетингу* розглядає лідерство як своєрідне підприємництво, здійснюване на політичному ринку, коли лідер в обмін на керівну посаду пропонує виборцям специфічний товар — програму, способи вирішення тих чи інших суспільних проблем, конкуруючи з іншими претендентами на лідерство.

4.4.4. Класифікація та функції політичного лідерства

У сучасних політологічних концепціях функціонують різні критерії класифікації політичного лідерства. Класичною є *типологія політичного лідерства М. Вебера*, який виокремлює три типи політичного лідерства — традиційне, харизматичне й раціонально-легальне.

Традиційне лідерство ґрунтується на авторитеті звичаїв. Лідер цього типу здобуває і здійснює владу не завдяки власним достоїнствам і заслугам, а відповідно до традицій і звичаїв. Традиційне лідерство характерне для доіндустріального, тобто рабовласницького і феодалного, суспільства. Влада традиційних лідерів — це насамперед влада аристократичної знаті.

Харизматичне лідерство ґрунтується на вірі в незвичайні якості і здібності лідера, його винятковість. Грецьке слово «харизма» означає «милість», «благодать», «божий дар». У період утвердження християнства ним характеризували проповідників, котрим приписували дар безпосереднього спілкування з Богом поза офіційними релігійними інституціями. У політичній практиці під харизмою розуміють такі риси індивіда, які оточення сприймає як незвичайні, невластиві іншим, а тому визнає його за правителя.

Харизматичне лідерство виникає в суспільстві, як правило, в кризові періоди. Спонукальним мотивом до передання влади харизматичному лідерові є усвідомлення широкими масами, а також значною частиною правлячої еліти нездатності наявних у країні представницьких інститутів вивести країну з кризи, консолідувати суспільство навколо тієї чи іншої цілі суспільного розвитку. Це викликає потребу в різкому посиленні впливу виконавчої влади і пошуку політичного лідера як месії, здатного вивести країну з глибокої й затяжної кризи.

Раціонально-легальне лідерство базується на переконанні в законності й раціональності встановлених порядків та у праві на панування органів, які здійснюють владу. Ці органи і їх керівники — політичні лідери — обираються через демократичні процедури, їм надаються повноваження, за зловживання якими вони несуть відповідальність перед виборцями.

Залежно від змістового смислу стилю політичної діяльності виділяють наступні типи політичного лідерства:

1. цезаристський — зосередження усієї повноти влади в руках лідера (як це було за правління Юлія Цезаря);
2. плутократичний — ґрунтується на багатстві і представляє інтереси найзаможніших суспільних верств;
3. популістський, який ґрунтується на популізмі, тобто на діяльності, спрямованій на досягнення популярності в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел;
4. професійний, де лідер-професіонал постіндустріального суспільства органічно поєднує в собі високий інтелект, вольове устремління, розвинену здатність генерувати оригінальні свої і сприймати чужі ідеї, високу моральність.

Залежно від характеру лідера, властивостей його оточення та виборців, зв'язку між лідером, його оточенням та виборцями і ситуації, за якої здійснюється лідерство, американський політичний психолог М. Дж. Херманн виокремлює чотири образи лідерства:

1. «прапорonoсця» (або великої людини);
2. «служителя»;
3. «торговця»;
4. «пожежника».

Лідерів-«прапорonoсців» вирізняє власне бачення дійсності. У них є ідея, заради здійснення якої вони нерідко прагнуть змінити політичну систему. Такий лідер визначає характер того, що відбувається, його темп, формує політичну проблематику.

Образ «служителя» засвоює політик, який прагне виступати в ролі виразника інтересів своїх прихильників. На практиці лідери такого типу керуються тим, чого очікують, у що вірять і чого потребують їхні виборці.

Для лідера — «торговця» важливою є здатність переконати. Завдяки їй виборці «купають» його плани або ідеї, залучаються до їх здійснення. Особливого значення при цьому набувають здібності самого лідера і та стратегія, до якої він вдається, щоб домогтися підтримки своєї політики та її здійснення.

Лідери — «пожежники» «гасять пожежу», тобто реагують на ті проблеми, які виникають у суспільстві. Подібні лідери відгукуються на ситуативні події і проблеми, їх дії визначають вимоги моменту.

Залежно від ставлення до існуючих суспільних порядків лідерів можна поділити на консерваторів, реформаторів і революціонерів.

За видами розрізняють формальне і неформальне лідерство.

За маситабами лідерство може виявлятися на рівні групи, організації, соціальної спільності, населеного пункту, адміністративно-територіальної одиниці, регіону, країни в цілому.

Серед функцій політичного лідерства варто виділити:

1. Вираження інтересів людей. Це може бути як відносно невелика група людей, так і соціальна спільність — класова, етнічна, демографічна, професійна, територіальна, а також виборці певного округу чи країни в цілому. За будь-яких масштабів лідерства люди мають вбачати у лідері виразника власних інтересів, інакше та чи інша особа лідером не стане.

2. Новаторська функція визначає: щоб стати лідером, обійняти певну керівну посаду, претендент на лідерство має запропонувати щось нове порівняно з попереднім керівником. Політичний лідер свідомо вносить нові, конструктивні ідеї соціального устрою.

3. Інтегративна функція політичного лідерства полягає в тому, що на основі запропонованої лідером програми відбувається інтеграція дій. В ідеалі програма лідера має передбачати задоволення інтересів і потреб кожної групи населення тієї чи іншої території. Інтегративна функція спрямована на підтримку цілісності і стабільності суспільства, громадянського миру і злагоди. Підтримка соціальної цілісності суспільства неможлива без цілеспрямованих зусиль щодо згуртування всіх соціальних спільностей.

4. Організаторська, або прагматична, функція лідерства полягає у втіленні цілей і завдань, які стоять перед суспільством і відображені у програмі лідера, в конкретні дії.

5. Комунікативна функція лідерства полягає в забезпеченні лідерами зв'язку як між масами й політичними інститутами, так і між іншими політичними інститутами, у тому числі між очолюваними вищими органами держави — парламентом, урядом, главою держави, вищими судами. Завдяки лідерам відбувається координація та узгодження дій усіх суб'єктів політики.

Розділ 5.

СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС. СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

5.1. Зовнішня політика держав. Міжнародне право

5.2. Геополітика

5.1. Зовнішня політика держав. Міжнародне право

5.1.1. Міжнародні відносини як цілісна система

Існує дуже багато визначень поняття “міжнародні відносини”, однак найбільш популярним є сприйняття міжнародних відносин як системної сукупності політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, військових та гуманітарних зв'язків та відносин між основними суб'єктами світового співтовариства, до яких належать народи, держави, суспільні та громадські сили, рухи і організації.

Як відмічає польський дослідник *Юзеф Кукулка*, складність визначення та дослідження міжнародних відносин пояснюється такими чинниками:

- 1) сфера міжнародних відносин охоплює надзвичайно широкий перелік явищ і процесів, який важко проаналізувати за допомогою наукового апарату однієї науки;
- 2) міжнародні відносини позбавлені єдиного центру влади та управління;
- 3) у дослідника міжнародних відносин немає доступу до всієї інформації, оскільки частина даних оберігається дипломатичною тайною і застереженнями безпеки;
- 4) у міжнародних відносинах дуже важко прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки поведінки держав на міжнародній арені.
- 5) у поведінці учасників міжнародних акцій велику роль відіграють випадковість і одночасність багатьох взаємодіючих чинників.

Водночас є можливим виділити два основні теоретичні підходи до розуміння сутності, а отже, перспектив дослідження міжнародних відносин.

Перший має назву «політичний реалізм», його засновником є американський вчений *Ганс Моргентау* (праця “Політика між націями” (1948)).

Відповідно до реалістів, міжнародні відносини є зіткненням, суперництвом національних інтересів держав. Інші суб'єкти не можуть вважатися учасниками міжнародних